

vlogo, ki so jo Trstu še pred letom 1848 načrtovali sodelavci revije La Favilla. Toda močan je tudi republikanski in liberalnonacionalni irendentizem. Scipio Slataper zagovarja predvsem ohranjanje italijanske identitete Trsta. Njemu stoji nasproti R. Timmeus Fauro na povsem nacionalističnih izhodiščih. Ara označuje tudi čas po prvi svetovni vojni, zaključuje pa z mislijo, da prav izkušnje 20. stoletja vodijo Trst na mitotelevropsko pot. Magris piše v sozvočju z Aro, probleme raziskuje in predstavlja predvsem kot literarni zgodovinar in tudi pri tem poudarja posredovalno vlogo mesta.

Navedenima razpravama slede prispevki o kulturi v Firencah na začetku 20. stoletja (Alberto Asor Rosa), o Goričanu C. Michelstaedterju med Dunajem in Firencami (Marco Cerutti; zadnja leta se italijanski znanstveni svet izredno zanima za tega rano umrlega publicista židovskega rodu), o pesniku Sabi v Firencah (Ottavio Cecchi), o glasilih »julijskega« avangardizma (Umberto Carpi), o študiju psihologije v zvezi s Trstom in Firencami (Stefano Poggi), o Tržičanih in glasbeni kulturi v Firencah (Marcello de Angelis), o glasbeniku Luigiju Dellapiccoli (Fiamma Nicolodi). Giorgio Negrelli se je lotil pomembne teme »Il tema di irredentismo e di nazionalismo«, podal je pravzaprav pregled tržaške zgodovine od 18. stoletja do leta 1918. Obravnaval je torej le čas, ko je bil Trst še habsburški in pri tem seveda pokazal na njegova razmerja do avstrijske države. Razmerja so poudarjala samostojnost mesta (»nazione triestina«) in obenem njegov italijanski značaj, toda ravno obramba italijanstva je vodila v nacionalizem.

Negrellijevi razpravi slede članki Elvia Guagninija o deležu Tržičanov pri reviji La Voce, o tržaškem šolstvu med leti 1918—1925 (Marino Raicich), o prisotnosti Trsta v florentinski kulturi med obema vojnama (Elvio Guagnini), o Trstu v florentinski kulturi po drugi svetovni vojni (Giorgio Luti). Prvo knjigo zaključujejo prispevki okrogle mize, pri kateri so sodelovali Elio Aphi, Claudio Magris, Roberto Vivarelli in Fausto Curi.

Druga knjiga je še izraziteje literarnozgodovinska. Pisci posvečajo pozornost reviji La Voce (Enrico Lombardi), pišejo o Rečanki Gemmi Harasim v Firencah (Nella Sistoli Paoli), o neobjavljenih pismih S. Slataperja (Anna Vecchiutti), o knjigah Guagninija in Carla Stuparicha (Anna Storti Abate), o pesniku De Tuoniju (Lea Campos Boralevi), o stikih med pesnikom Sabo in Brunom Pincherle (Miriam Coen Miraldi), o pisatelju Enricu Morovichu (Francesco de Nicola) ter o Sabi in Michelstaedterju (Rosita Tordi). Sledi ponatis treh prispevkov iz kataloga in na koncu še trije prispevki, ki so jih podpisali Alberto Cavaglion (o Ottu Weiningerju), André Thorval (Giani Stuparich v Firencah) in Gilbert Bosetti (o pisatelju Quarantotti Gambiniju).

Knjigi prinašata veliko gradiva o kulturnih problemih Trsta prve polovice dvajsetega stoletja. Zgodovinarjevo pozornost pa bosta vzbudili predvsem razpravi A. Are in G. Negrellija iz prve knjige ter Apihov prispevek na okrogli mizi. Aphi se je vpraševal o vzgibih, ki so Tržičane vodili v Firence. Ob Slataperjevi domisllici, da Trst nima »kulturne tradicije«, razmišlja na primer o gospodarski funkciji mesta, pomembni za velik del srednje Evrope. Gre očitno za zelo pestro problematiko, ki jo je mogoče na nekaj načinov upodabljati. Tudi Aphi ne more mimo osrednjih osebnosti Slataperja in Vivanteja. Slataperjev »Moj Kras« že imamo v slovenskem prevodu, podobno pozornost mora zaslužiti tudi Vivante s svojo knjigo o jadranskem irendentizmu; knjiga je močno aktualna in še vedno nepresežena.

Branko Marušič

Ivan Mužić, Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Treće, dopunjeno izdanje. Zagreb : Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1988. 384 strani, 37 slik.

Zagrebski Nakladni zavod Matice Hrvatske je izdal že tretjo izdajo Mužićeve knjige o delu Stjepana Radića v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. Knjiga je pred tem izšla že leta 1980 v Splitu in 1987 v Ljubljani.

Knjiga je razdeljena v dva dela. V prvem delu je prikaz dela in aktivnosti Stjepana Radića, v drugem pa so priloge, kjer so predstavljeni nekateri dokumenti, katerih avtor je Radić, ali pa je Mužić v njih prikazal nekatera posebna področja Radićevega dela. Mužićev uvodni opis življenja in dela Radića do nastanka Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev je nujen za razumevanje političnih potez, ki jih je Radić nato vlekli na šahovnici Kraljevine. Radić je že v začetku vnesel v svoj politični program močno socialno noto, poudarjal je vlogo kmetov. Ob različnih priložnostih je govoril o Srbih na Hrvatskem, za katere je menil, da bi jim bilo potrebno priznati narodno ime, jezik in kulturo; Srbi na Hrvatskem naj bi v zameno priznali Hrvatsko za skupno domovino, ki že ima določeno državno avtonomijo znotraj Madžarske. Pred prvo svetovno vojno (npr. 1905) je Radić govoril tudi o podonavski federaciji, ki bi Hrvate, Srbe in Slovence iz monarhije združevala v eni mednarodno neodvisni banovini, skupna zveza v tej federaciji bi bil le vladar; Radić je verjel v možnost federa-

lizacije Avstro-Ogrske. Med prvo svetovno vojno Radić ni skušal iskati stikov z Jugoslovanskim odborom; zagovarjal je samostojno Hrvatsko državo, ki bi obsegala bansko Hrvatsko, Dalmacijo ter Bosno in Hercegovino, v možni zvezi s Slovenijo. Marca 1918 je v Pragi govoril, da je pripravljen na združitev s Srbi in Črnogorci, vendar na temelju hrvatske enakopravnosti. Zaradi zahtev po enakopravni združitvi je postal Radić že novembra 1918 tarča protihrvatskih elementov, ki so razmišljali o atentatu nanj. Na sejah Narodnega vijeća je Radić zagovarjal idejo federativne ureditve združene države južnih Slovanov, z avtonomijami za posamezne dežele. Radić ni bil v Beogradu, ko so slovesno proglasili nastanek Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.

Avtor po uvodu v enajstih poglavjih obravnava Radićevo delo v Kraljevini. Tudi po združitvi je Radić nadaljeval s propagando za republiko in grozil, da bo na Hrvatskem razglasil republiko. Njegovi pristaši, ki so bili okrajni ali občinski poglavarji, pa niso hoteli priseči Aleksandru. Ob sklicu Začasnega narodnega predstavništva Radić ni šel v Beograd. Glavni odbor njegove stranke je 8. marca 1919 sprejel resolucijo o nepriznanju Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, čemur je konec istega meseca sledila aretacija Radića, čeprav je imel poslansko imuniteto. Radić je bil v zaporu do konca februarja 1920, vendar mu je od tam uspešno voditi delo stranke, saj je med drugim izdal Memorandum z zahtevo po nevtralni kmečki republiki in hrvatski konstituenti. Zaradi svojih izjav po izpustu iz zapora se je vanj vrnil že marca 1920 in bil na procesu avgusta 1920 obsojen na dve leti in pol temnice. Dan po plebiscitarni podpori, ki jo je HRSS dobila na volitvah v konstituento, je regent Aleksander Radića pomilostil. Pomilostitev je bila najbrž nujna posledica zmage radičevcev na volitvah na Hrvatskem. Tudi tokrat Radićevi poslanci niso odšli v Beograd, ker bi morali priseči Aleksandru. Spomladi 1921 je Radić zaostroval svoja stališča in odnose z Beogradom in to zaključil s sprejemom Ustava neutralne seljačke republike Hrvatske, ki je leta 1922 postala temelj programa HRSS.

Cetrto, peto in šesto poglavje so namenjena prikazu dela Radića in HRSS po sprejemu Vidovdanske ustave do umika Radića v tujino. Avtor opisuje, kako so hrvatski republikanci pošiljali različne memorandume, predvsem v Ženevo. Leta 1922 naj bi po trditvah Dušana Peleša Protić skušal pripeljati Radića v Beograd, vendar ni uspel. Ljuba Davidović naj bi zveze s Hrvati izkoristil za prihod na oblast, vendar je Radić novembra 1922 prekinil stike z njim. Po volilnem uspehu Radića na parlamentarnih volitvah marca 1923 so ga zopet vabili v vlado, kar je zavrnil z izjavo, da ni problem v ministrskem stolčku, pač pa v zadovoljitvi interesov hrvatskega naroda. Po volitvah so potekali tudi pogovori med HRSS in NRS, ki so pripeljali do podpisa t. i. Markovega protokola, vendar je HRSS od njega odstopila že dan po njegovem sprejemu, 14. 4. 1923. Vzrok je bil v njegovem obelodanjenju. Konec junija 1923 se je razvedelo, da se bo proti radičevcem uporabila Obznana. Radikalna stranka je vztrajno zahtevala, da Hrvati rešijo svoj problem v okviru Vidovdanske ustave, kar bi pomenilo avtomatsko priznanje Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, česar pa Radić ni mogel sprejeti. Mesec dni po objavi novice v zvezi z Obznano je Radić odšel v tujino. Prek Madžarske je odšel na Dunaj in od tam v London. Radić je v Londonu govoril o hrvatskem problemu, vendar Angležev ni uspel prepričati, da je pot v Beograd brezuspešna. Tako je Radić pri Angležih vzbudil samo interes za hrvatsko vprašanje, kaj več pa mu ni uspelo. Zato se je konec oktobra 1923 odpravil na Dunaj, kjer ni skrival neuspeha, ki ga je doživel v Londonu. V tem času je v domovini Hrvatsko narodno predstavništvo protestiralo zoper Rimske protokole, ki jih je podpisala beograjska vlada. Spomladi 1924 so bili verificirani mandati HRSS, vendar je bil parlament nato poslan na počitnice, kar je bila priljubljena poteza kralja Aleksandra. Radić je v začetku junija 1924 prispel v Moskvo, kjer je svojo stranko včlanil v Kmečko internacionalo. Prek Dunaja se je avgusta 1924 vrnil v Zagreb.

Zadnjih pet poglavij je avtor namenil delu Radića po vrnitvi iz Sovjetske zveze do njegove smrti avgusta 1928. Po vrnitvi avgusta 1924 je Radić uvidel, da mu zaradi nepomoči in nerazumevanja v tujini preostane le sporazum z Beogradom. O vstopu v vlado se je z Radićem pogovarjal notranji minister v Davidovićevi vladi Nastas Petrović. Po zamenjavi vlade (predsednik je postal zopet Nikola Pašić) je kralj zaradi premočne opozicije v začetku novembra razpustil parlament. 1. januarja 1925 je kralj potrdil dekret o razširitvi Obznane na HRSS, ki ga je vlada sprejela nekaj dni prej. Radić se je 5. januarja 1925 zopet znašel v zaporu. Večina priprthih je bila izpuščena že 12. januarja, Radić pa šele 18. julija 1925. Medtem je HRSS ponovila volilni uspeh in hkrati kapitulirala pred Beogradom. Radić je priznal monarhijo in se odrekel republiki. Novembra 1925 je postal prosvetni minister namesto Velje Vukičevića, vendar je kmalu začel voditi od vlade neodvisno politiko in je s tem postal tarča napadov. Zaradi nesporazumov, kriz in napadov nanj je bil minister le do 15. aprila 1926, ko je odstopil, vendar je njegova stranka ostala v vladah do konca januarja 1927. Ves ta čas je Radić govoril zoper centralizem. Novembra 1927 sta se Radić in Pribičević, nekdanja velika nasprotnika, povezala in realizirala zvezo Hrvatov in Prečanskih Srbov. Položaj v državi se je zaostroval in za sejo 20. junija 1928 so Radiću svetovali, naj se

ji izogne. Radić je bil v atentatu Puniše Račića ranjen in je 8. avgusta v Zagrebu umrl.

Gradivo v dodatku nam dodatno osvetljuje misli in delo Stjepana Radića. Najpomembnejši del je vsekakor objava načrta ustave neodvisne hrvatske republike, kjer lahko vidimo, kako bi bile Radićeve ideje realizirane. Ustavni načrt daje sicer le osnovne obrise ureditve Hrvatske, vendar nam že ti zadoščajo. Med prilogami omenimo še razmišljanji o Radićevem odnosu do KPJ in do krščanstva. Omenimo tudi, da je v knjigi objavljenih 37 slik iz različnih obdobij Radićevega življenja. Knjigo zaključuje obsežen izbor virov in literature, kjer naj med viri omenimo različno gradivo, ki ga je zapustil Stjepan Radić. Hvalevredno je tudi kazalo oseb. Mužičeva knjiga je dragocen prispevek k poznavanju zgodovine Kraljevine Srbov, Hrvatov, in Slovencev, še posebej položaja Hrvatov v Kraljevini. Hkrati lahko to monografijo postavimo ob bok podobnim delom o Nikoli Pašiću in Svetozarju Pribičeviću in upamo, da bo luč sveta ugledala tudi Bistrova knjiga o Antonu Korošcu.

Bojan Balkovec

Vera Kržišnik-Bukić, Seljaštvo u socializmu. Politika KPJ prema agrarnom i seljačkom pitanju na području Bosanske Krajine 1945—1948. Banjaluka : Institut za istoriju, 1988. 425 strani.

Delo Vere Kržišnik-Bukićeve posega v čas in tematiko, ki je v našem zgodovinsko-pisju malo obdelana. Avtorica se je lotila obravnave kmetijske politike v Jugoslaviji v letih 1945—1948 na primeru Bosanske Krajine. V svojem delu je zasledovala razvoj kmetijstva kot gospodarske panoge, vasi kot politične, ekonomske in kulturne enote ter kmetstva kot demografsko mobilne, politično in ekonomsko zastopane ter številčno najbolj zastopane družbene kategorije.

V uvodnem poglavju nas popelje skozi zgodovino Bosanske Krajine, od oblikovanja tega področja v srednjem veku pa do administrativne strukture v današnjem času. V nadaljevanju oriše gospodarsko, socialno in etnično strukturo tega dela zahodne Bosne ter prve začetke, rast in organizacijo komunističnega gibanja v obdobju stare Jugoslavije. Posebej izpostavi kmečko vprašanje v politiki KPJ v predvojnem času in med NOB, pri čemer opozori tudi na tako imenovane »leve odklone« oziroma sektašenje, ko je prihajalo, z vednostjo partije, do primerov maltretiranja kmetov in celo do usmrtilcev domnevnih »kulakov«.

Po uvodnem poglavju preide na obravnavo agrarne politike KPJ in nove države v času obnove. Po pojasnitvi ideološke podlage reševanja agrarnega in kmečkega vprašanja v letu 1945 se podrobneje ustavi pri obravnavi dilem, ki so se vodstvu postavljale glede zemljiške lastnine. Takrat naj bi se namreč postavljala dilema, ali zemljo nacionalizirati ali pa jo prepustiti kmetom v privatno lastnino. Bukićeva zapíše, da na podlagi ohranjenih dokumentov ni moč trditi, da bi se vodstvu KPJ ta dilema že v tem letu zastavljala, in da takrat zagotovo še ni mislila na nacionalizacijo zemlje. Obenem pa to dolgoročno gledano ni pomenilo tudi partijske pripravljenosti prepustiti zemljo privatnim lastnikom, ker je partija že takrat predvidevala tudi izgradnjo državnih in zadrugnih ekonomij, ki naj bi postopoma dobile dominantne politične in gospodarske pozicije na vasi preko vstopanja kmetov v kmečke zadruge. Ta dilema je postala aktualna šele v letu 1948 zaradi informbirojevskih obtožb o prevladi »kulaštva« na jugoslovanskem podeželju, kar pa je KPJ zavrnila z argumentom, da je pri jugoslovanskem kmetu že izoblikovana zavest o privatnem lastništvu zemlje in da mu je ni moč kar tako vzeti. V nadaljevanju tega poglavja piše Bukićeva tudi o marksistični utemeljenosti jugoslovanske gospodarske in še posebej kmetijske politike v letu 1945, ki pa je po mojem mnenju, v tako koncipiranem delu, popolnoma odveč.

V drugem poglavju nas Kržišnikova seznanja s prvimi ukrepi nove države na področju kmetijstva. Kot prvega obravnava odlok o zaplembi sovražnikovega premoženja, državni upravi premoženja odsotnih oseb in o sekvstraciji premoženja, ki so ga okupatorske oblasti nasilno odujile, iz novembra 1944. leta. Nato preide na analizo zakona o agrarni reformi in kolonizaciji iz avgusta 1945. leta, ki ga označi kot najradikalnejši ukrep v dotedanji jugoslovanski zgodovini. Pri tolmačenju zakona o likvidaciji kmečkih dolgov se avtorica čudi, glede na že jasno predvojno stališče o tem problemu, da je bil zakon sprejet šele v začetku oktobra 1945. leta, po mnogo težavnejšem in zahtevnejšem delu z zakonom o agrarni reformi in kolonizaciji. V zaključku poglavja se posveča normativnemu urejanju zadružništva in odkupa kmetijskih pri-
delkov.

Po tem pregledu jugoslovanske kmetijske zakonodaje preide na pregled uresničevanja teh ukrepov na lokalnem nivoju, to je v Bosanski Krajini. Najprej obdela